

УДК 354-027.23+351.86-026.564:355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.2(33).19–38

Іван Черленяк,*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту***Маріан Токар,***доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СИСТЕМНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ БЕЗПЕКИ, СТІЙКОСТІ ТА ВИЖИВАННЯ КРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто нові напрями створення, вдосконалення механізмів та чинників посилення державної безпеки, формування умов стійкості та виживання України засобами публічного управління з урахуванням прогалин та недоробок, які виявила сучасна російсько-українська війна. Актуалізуються проблеми популізму і корупції як системних загроз для безпеки, стійкості та виживання України. Здійснено спробу аналітичного моделювання системотвірних компонент стійкості та резильєнтності України в умовах воєнного часу крізь призму доктрини тотальної оборони і концепції суспільної самоорганізації.

Досліджено бар'єри та складності підготовки системи публічної влади України до ефективного управління опором загрозам війни високої інтенсивності. Встановлено, що як система організації державного управління національною безпекою та обороною, так і законодавче та нормативно-правове забезпечення підготовки військового та промислового потенціалу країни не відповідали рівню загроз, сформованим військово-політичним керівництвом РФ у 2021 р. та особливо в січні — лютому 2022 р. Обґрунтовано, що в умовах позиційної війни високої інтенсивності ефективно державне управління повинно базуватися на концепції резильєнтності, системно пов'язаній з доктриною тотальної оборони України.

Ключові слова: системні загрози, державна безпека, публічне управління, стійкість, резильєнтність, популізм, корупція.

In article proposed to search for new directions of creation, improvement of mechanisms and factors of strengthening state security, formation of conditions for stability and survival of Ukraine by means of public administration, taking into account the gaps and shortcomings revealed by the modern Russian-Ukrainian war. The problems of populism and corruption are updated as systemic threats to the security, stability and survival of Ukraine. An attempt is made to analytically model the systemic components of stability and resilience of Ukraine in wartime conditions through the prism of the doctrine of total defense and the concept of social self-organization.

The barriers and difficulties of preparing the system of public power of Ukraine for the effective management of resistance to the threats of high-intensity war have been studied. It was established that both the system of organizing the state management of national security and defense, as well as the legislative and regulatory support for the preparation of the military and industrial potential of the countries, did not correspond to the level of threats that were formed by the military and political leadership of the Russian Federation in 2021, and especially in January — February 2022. It is justified that in the conditions of a high-intensity positional war, effective state management should be based on such a concept of resilience, which is systematically related to the doctrine of total defense of Ukraine.

Keywords: *systemic threats, state security, public administration, sustainability, resilience, populism, corruption.*

Проблема науково-практичного конструювання змісту доктрини мобілізації ресурсів оборони на основі суспільної самоорганізації та в умовах збереження демократичного режиму в Україні все ще не набула своєї актуальності. Між тим така доктрина необхідна для забезпечення праксеологічних основ формування та щоденного відтворення простору стійкості «країна — держава — суспільство — громадяни». Ця проблема потребує глибокого переосмислення, виходячи із сучасних обставин змістового наповнення політики в геополітичному, загальнодержавному та регіональному вимірах. Пошук нових напрямів створення, вдосконалення механізмів та факторів посилення державної безпеки, формування умов стійкості та виживання України в російсько-українській війні неможливі без подолання корупції та відмови від популізму як риторики комунікації влади і суспільства. Це необхідно робити й засобами публічного управління з урахуванням прогалин та недопрацювань, які виявила сучасна російсько-українська війна.

Метою роботи є актуалізація проблем популізму і корупції як системних загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни та аналітичне моделювання системотвірних компонент стійкості та резильєнтності України в умовах воєнного часу крізь призму доктрини тотальної оборони і концепції суспільної самоорганізації.

Початок ХХІ століття ознаменувався двома нібито мало пов'язаними на перший погляд між собою подіями та процесами, які сьогодні формують особливі ризики та виклики для демократичного розвитку та порядку як в Україні, так і в Європі.

Перший — це процес різкого зростання мілітарного експансіонізму Кремля: «Після того, як світовий політикум, а особливо блок НАТО, жодним чином не відреагували на агресивну промову В. Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 10 лютого 2007 р., він, повіривши, що може чинити подібно, як і А. Гітлер після Мюнхенської змови 1938 р., вирішив «прозондувати» реакцію демократичного світу на експансіоністські дії Росії. 8 серпня 2008 р. російські війська вторглися у Грузію...» [7, с. 48].

Другий — це процес поширення в Європі популізму як методу швидкого досягнення політичних цілей претендентів на державну владу. Але в

цьому процесі експансії політиків-популістів є гео-регіональні особливості. «В усталених демократіях Західної Європи популісти загалом дотримуються основних правил демократичної конкуренції і не трансформують демократичну інституційну структуру. У Центральній та Східній Європі популісти намагаються переробити всю демократичну інституційну структуру за своїм власним уподобанням, прагнучи ліквідувати або істотно послабити політичний плюралізм» [3, с. 53].

У контексті такої двоїстості варто наголосити, що такий західноєвропейський політик, як Е. Макрон, переміг у Франції на президентських виборах у 2017 р., теж вдало застосовуючи популістські технології для формування власного політичного іміджу та іміджу новоствореної ним партії. Е. Макрон досить жорстко критикував правлячу еліту Франції, закликаючи до «моралізації політики». Створена ним нова політична партія «Вперед» всіляко підкреслювала, що не має нічого спільного зі «старими» партіями, а є масовим народним рухом з «оновлення Франції». Разом із тим, не слід забувати про інше. Е. Макрон уже на момент першої президентської каденції набув високий рівень управлінської професійної підготовки: а) освіта: Інститут політичних наук та престижна Національна адміністративна школа; б) досвід роботи: в Генеральній інспекції фінансів, інвестиційного банкіра, міністра економіки, промисловості та цифрових справ [14].

У фокусі тієї ж двоїстості відзначимо, що не оминула експансія популізму й Україну. «Елементи артикуляції вертикального протистояння «народу» та «еліти» зіграли важливу роль і в кампанії В. Зеленського. Його девіз «Зробимо їх разом!» закликав широкі верстви населення до мобілізації проти правлячої верхівки під час президентських, а потім і парламентських виборів у 2019 р. У разі перемоги колишній артист пообіцяв «перезавантаження влади» і «перезавантаження системи» та боротьбу з олігархами та корупцією» [40].

Популізм В. Зеленського та його популярність як претендента на пост президента України зростали на хвилі показової боротьби з бюрократією і корупцією. Після перемоги на президентських виборах у травні 2019 р. політика «турборежиму популярних рішень» та нетерпимість до критики під гаслом боротьби з олігархами привела до політики турбо-рекрутування нових депутатів українського парламенту. В результаті швидко вдалося «рекрутувати депутатів» в основному з тих верств населення, які в силу особливостей життєвого шляху не мали ні інтересу, ні можливості набути управлінських компетенцій та компетенцій державотворчої політичної діяльності. Так сформувалася популістська монобільшість парламенту. При цьому слід врахувати, що в Україні на популярність, а значить і на підтримку населенням претендентів на участь таучасників політичної діяльності можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні фактори, зокрема агентурна діяльність іноземних спецслужб. Виявилось, що вказані вище чинники та фактори й обставини, які аналізуються нами нижче, сутнісно зменшують стійкість України. Особливо в умовах війни. Корупційні та популістські тенденції прийняття рішень проявлялися і в контексті оборонних закупівель та кадрових конфліктів у міністерствах [2; 9–11].

Практика більш ніж дворічної боротьби України в надважких умовах війни високої інтенсивності свідчить, що проблематика посилення та розвитку факторів стійкості держави в сучасних умовах воєнного часу стає дедалі більш актуальною та багатогранною. Так, вплив повномасштабної війни РФ проти України на архітектуру європейської безпеки досліджується в значній кількості праць, в яких наголошується, що ця війна змінила не тільки архітектуру європейської безпеки, але і міжнародне розуміння значення України як одного з головних факторів збереження стабільності і безпеки в Європі [33; 36].

У іншій праці відзначено, що, всупереч прогнозам багатьох експертів, українська армія усе ж виявилася стійкою перед повномасштабним вторгненням армії РФ. Тут же вказано, що для пояснення цього «цікавого» феномену багато хто відзначав поширеність корупції в російському суспільстві, державному секторі та армії, яка займає 136-е місце серед найменш корумпованих урядів. Однак корупція також поширена в українському державному секторі, який займає 122-е [32, р. 37]. Виходячи з логіки переваг поліцентричного захисту (тобто оборони), автори намагаються пояснити, яким чином Україна усе ж залишилася стійкою проти умовно більш потужного супротивника. «Поліцентрична оборона в Україні має чотири переваги, які сприяють контрнаступальним зусиллям проти вторгнення: 1) поліцентричний захист полегшує використання локальних і залежних від контексту знань; 2) дозволяє конкуренцію, експерименти та гнучкість; 3) зменшує вразливості односторонньої відмови; 4) заохочує до приєднання найрізноманітніших людей до збройних сил і сприяння військовим зусиллям» [32, р. 52].

У праці А. Кудленко досліджуються джерела стійкості України. Відзначено, що в опорі агресії РФ роль волонтерства в Україні (починаючи з 2014 року і по сьогодні) була і продовжує бути дуже важливою [37]. Також наголошено, що горизонтальні мережі в громадах доцільно всіляко підтримувати та інвестувати в розвиток волонтерського сектору. А деякі дослідники розглядають певні аспекти теоретичного трактування концепції стійкості та аналізують можливості пояснення стійкості України в умовах повномасштабної агресії РФ через зростання тієї ролі й спроможності місцевих територіальних громад, які створені реформою децентралізації після 2014 р. [39].

Після початку широкомасштабної агресії РФ проти України стартувала нова фаза російсько-української війни з високою інтенсивністю воєнних дій. Цей період засвідчив, що проблема посилення та розвитку факторів стійкості держави в сучасних умовах воєнного часу залишається актуальною.

Загрози стійкості держави посилюються за рахунок:

- 1) модифікації інструментів гібридної війни, формування корупційних мереж колаборантів та активізації «консервованих» агентів Кремля;
- 2) посилення правителями Росії (РФ) масштабів знищення України шляхом все більш інтенсивного застосування ракет, авіації, великого окупаційного військового контингенту тощо;

3) загального пониження якості державного управління популістськими техніками реалізації влади.

У цьому зв'язку загострюється також проблема науково-практичного конструювання змісту комплексної доктрини мобілізації ресурсів оборони України на основі суспільної самоорганізації. Причому важливою є суспільна самоорганізація в умовах збереження основ демократичного режиму в Україні, оскільки саме демократія є важливою конкурентною перевагою України перед тоталітарно-авторитарною РФ, яка традиційно оперує такими інструментами політики, як популізм і корупція. А відсутність ефективної стратегії стійкості держави та її оборони говорить про недалекоглядність національної політики України й неготовність суспільства до довготривалої війни.

Автори в деяких дослідженнях уже привертали увагу до цієї проблеми. Так, у праці М. Назарова [15] досліджується проблема національної стійкості до початку повномасштабного вторгнення та наголошується, що анексія Криму та війна на Донбасі виявили системні прогалини у національній безпеці України. Тут же зроблено висновок, що розвиток національної стійкості можливий за рахунок розвиненого в Україні інституту громадянського суспільства та волонтерства, що є невід'ємним складником забезпечення стійкості. О. Резнікова пропонує розуміти національну стійкість як «здатність держави та суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження та характеру, адаптуватись до змін безпечового середовища, підтримувати стале функціонування, у т.ч. під час криз, швидко відновлюватись після криз до оптимального за визначених умов рівня рівноваги» [23, с. 398]. А у доповіді С. Пирожкова, виголошеній на засіданні Президії НАНУ, яке відбулося на самому початку повномасштабної фази війни, проаналізовано основні види гібридних загроз для України в умовах російської агресії у контексті визначення пріоритетних напрямів та етапів реалізації стратегії національної стійкості України [17].

Слід звернути увагу і на те, що на основі аналізу даних соціологічних досліджень, проведених у другій половині 2023 р., аналітики НІСД зробили такі важливі практичні висновки: 1) сьогодні стійкість українського суспільства щодо викликів війни є доволі значною; 2) ситуація може змінюватися залежно від погіршення економічної ситуації або становища на фронті; 3) стійкість суспільства також залежить від його психологічного стану, зокрема від почуттів, пов'язаних зі своєю країною [24].

Отже, нагадаємо, що у 2019 р. після президентських і парламентських виборів відбулася різка зміна політичної основи системи державного управління. Керівники нової управлінської системи отримали свої повноваження та відповідальність за них, не маючи при цьому в своїй більшості досвіду роботи ні в органах публічного управління, ні в політичних партіях. Через це вони не зуміли вчасно розпізнати ризики та загрози переростання локальної війни у повномасштабну. Структурно-функціональний аналіз релевантних подій та документів доводить, що в 2019–2020 рр. робота над збільшенням матеріально-технічного забезпечення ЗСУ, формування дієвого мобілізаційного ресурсу підготовки широких верств насе-

лення до оборони країни не те що була недостатньою, а практично була призупинена [5–6; 8].

Політична партія «Слуга народу», яка в 2019 р. стала домінуючою монобільшістю законодавчого органу — Верховної Ради України, сформувала уряд. Порівняльний та хронологічно-еволюційний методи дають можливість зробити висновок, що ні монобільшість «Слуг народу», ні сформований уряд О. Гончарука, а згодом і уряд Д. Шмигала, не змогли вчасно опрацювати досвід гібридної фази локальної війни попередніх років. Однак урядом було обрано політику «популярних простих рішень». Крім усього іншого, деякі члени уряду і депутати з провладної фракції були замішані в корупційних скандалах, що підриває авторитет самої влади на найвищому рівні. Відтак популізм і корупція стали в один ряд серед ключових загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни, а особливо етапу її високої інтенсивності з лютого 2022 р.

В умовах відсутності в Україні на той час доктрини «тотальної оборони» не так багато посадовців були готові до організації реальної оборони. Відтак агресор частково зміг застати країну зненацька, оскільки в цілому система публічного управління України не готувалася оперативного до відсічі. Незважаючи на це, ранком 24 лютого 2022 р. командування ЗСУ, Генеральний Штаб ЗСУ, керівництво МВС, керівництво Державної прикордонної служби прищвидшено зуміли організувати на півночі та центрі України в більшості напрямів наступу армії РФ певний ефективний опір. Частини регулярної армії України разом із добровольцями з Сил територіальної оборони України та спонтанно приєднаними громадянами-добровольцями вели надважкі бої з у кілька разів переважаючими й добре озброєними силами загарбників. Проте на півдні, при виході з Криму, ворог без перешкод за кілька днів фактично без організованого опору окупував територію в тисячі квадратних кілометрів. Це вказує на те, що, якби доктрина «тотальної оборони» була впроваджена вже в 2020 р., таких людських і територіальних втрат Україна не зазнала б. Варто також нагадати, що Сили територіальної оборони були створені зі значним запізненням лише незадовго до початку вторгнення на підставі Закону України «Про основи національного спротиву» від 1 січня 2022 р. [20]. Формування підрозділів Сил територіальної оборони мало б бути завершеним до 15 лютого 2022 р.

У 2022–2023 рр. ціною надзвичайних зусиль ЗСУ за допомогою громадян-добровольців, які були вимушені нашвидкуруч, без відповідної підготовки взяти зброю до рук, зуміли відстояти Київ, Миколаїв, Харків та інші міста й села, звільнити від окупації Херсон, відтіснити ворога від Харкова. Були й інші успішні військові операції. Проте проведені окупаційними військами мінування територій, побудова фортифікаційних споруд із залученням виробничого потенціалу підприємств РФ, підірив Каховської ГЕС та інші обставини обмежили можливості проведення маневреної війни для успішної деокупації Півдня та Сходу України. Війна на початок осені 2023 р. набула позиційного характеру із виснаженням військових, мобілізаційних та економічних ресурсів воюючих сторін. Січень — лютий

2024 р. ознаменувався незрозумілим для широкої патріотичної громадськості технологічним процесом усунення головнокомандувача генерала В. Залужного від управління та керівництва ЗСУ. Зауважимо, що на багатьох важливих ділянках ЗСУ при підтримці патріотичних груп громадян та посадовців органів публічного управління вдалося чинити потужний опір загарбникам відповідно до доктрини «опору будь-якою ціною» [4; 12; 22; 27; 31]. Це зрештою унеможливило окупацію Києва та Харкова і зберегло основи стійкості нашої держави. Але в умовах довготривалої позиційної війни застосування концепції підвищення можливостей «опору будь-якою ціною» є недостатньо перспективною.

У нових умовах для розв'язання проблеми кардинального підвищення спільної ефективності системи публічного управління та військового управління під час позиційної війни на виснаження необхідно розробляти такі доктрини національної оборони та безпеки, які базуються на розумінні, що опір (*resistance*) і стійкість (*resilience*) є відмінними між собою смисловими конструктами. Відповідно ці смислові конструкти при релевантній проєктній постановці «виклик — питання — завдання — алгоритм розв'язання» повинні стати системною основою двох сутнісно відмінних доктрин формування й підтримки джерел та ресурсів оборони України в короткострокових і довготривалих періодах.

Доктрина адекватного військового опору базується на організації опору агресії органами державного управління за допомогою ЗСУ та сил правоохоронних органів на основі тих наперед заготовлених ресурсів, що оперативно контрольовані державними органами і договорами про міжнародну допомогу. Бувають ситуації, коли в короткостроковій перспективі на певній локальній ділянці доцільно або необхідно використовувати саме доктрину опору-стійкості. Але необхідно враховувати, що в контексті соціальних, психологічних та екологічних систем поняття «опір» адекватно описує здатність системи впоратися з негайними (поточними) наслідками стресових ситуацій і забезпечити повернення її до нормального функціонування [38]. Знову ж таки, необхідно враховувати, що: 1) опір — це особливий стан напруження системи; 2) напруження необхідно забезпечити запасом міцності та потоками постачання для відновлення сил опору; 3) необхідна для існування опору реконструкція зв'язків між компонентами системи може через деякий час спричинити стійку дисфункцію системи в зміненому середовищі. Тобто при зміні природи та характеру загрози конструкція «уже звичного опору» стає, як правило, неефективною.

Використовується і поняття «життєстійкість», що забезпечується такими адаптаційними особистісними характеристиками, як стресостійкість, емоційна стійкість, емоційний інтелект. Стійкість у вимірі соціальної спільноти (групи) — це «більше ніж міцність і здатність переносити біль; це здатність знаходити приховані внутрішні сили та ресурси, щоб ефективно впоратися з тривалою кризою, стійкість є вищою мірою адаптації та гнучкості» [34, р. 106]. У вимірі держави — соціальна (або суспільна) стійкість є невід'ємним складником національної стійкості і визначається як збереження здатності національної держави щодо її суспільної згурто-

ваності, коли вона стикається зі зовнішніми чи внутрішніми конфліктами, спричиненими суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями [35].

Важливим аспектом гнучкості й стійкості системи органів та інститутів публічного управління України є проблема ефективного управління розробкою концепції, обґрунтуванням доктрини й упровадженням практики тотальної оборони. На цьому шляху було зроблено певні кроки, проте, як показав час, вони виявилися недостатньо ефективними. У 2020–2021 рр., коли розроблялася нова воєнна доктрина, основи якої репрезентовані в Указі Президента України «Про Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона» [21], військові аналітики та експерти передбачали необхідність розробки саме концепції тотальної оборони. Проте у кінцевому документі з'явилось більш розмите та обережне формулювання — «всеохоплююча оборона». Причому термін «всеохоплююча» тут стосується не глибини вирішення проблеми, а широти переліку намічених сфер охоплення напрямів можливих загроз. Стійкість безпосередньо пов'язана з тотальною обороною [28]. Адже це, насамперед, зв'язок усіх можливих рівнів екзистенції, стійкості та живучості (резильєнтності) системи «держава — країна — суспільство — громадяни». Відповідно до згаданої Стратегії «...стримування в контексті всеохоплюючої оборони України передбачає готовність сил оборони України, національної економіки, населення та всієї держави до надання відсічі збройній агресії проти України, нарощування спроможностей системи протиповітряної оборони, створення цілісної системи територіальної оборони, вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам, досягнення та підтримання спроможностей завдати противнику неприйнятних політичних, економічних, воєнних та інших втрат, з огляду на які він буде змушений відмовитися від ескалації або припинити збройну агресію проти України» [29]. Відтак стійкість зводиться фактично до доктрини «механічного опору». У цьому ж документі вживається також і поняття стійкості держави у такому контексті: «Стійкість у ході всеохоплюючої оборони України досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі й до тривалого протистояння в наданні відсічі й стримування збройної агресії проти України, підтриманням спроможності до здійснення стратегічного розгортання, територіальної оборони України, руху опору, ведення операцій (бойових, спеціальних, стабілізаційних дій), налагодженням надійних каналів комунікації з населенням та підтриманням його життєдіяльності» [29]. Отже, поняття тотальної оборони в остаточній версії відсутнє, незважаючи на те, що таке базове поняття є в доктринах національної безпеки держави балтійських країн, Норвегії, Швеції — усіх країн, які пам'ятають історію та розглядають РФ як потенційного «тотального ворога» [1].

Поряд із цим, в Україні для реалізації ефективної доктрини тотальної оборони існують і певні проблеми інституційно-правового характеру. Зокрема, гальмуючим фактором є й те, що в державному механізмі відсут-

ній реальний фактор політичної відповідальності Президента і Верховної Ради України за діяльність (бездіяльність) Кабінету Міністрів України [30]. Такий стан справ нівелює ефективність усієї системи виконавчої влади, яка так необхідна у воєнний час. Потрібні для якісного та швидкого підвищення ефективності всіх рівнів публічного (державного) управління обороною країни в умовах війни питання створення доктрини й практики тотальної оборони є терміновими. Вони є й організаційними, і правовими, і психологічними. Важливим є й системне виховання кожного покоління на основі світоглядного імперативу готовності виділяти частину свого часу для підготовки до національної оборони.

Не зняті з порядку денного й негативні феномени популізму і корупції як ключових загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. Для того, щоб підтвердити тези про загрозливі тенденції корупції та популізму в українській політиці під час російсько-української війни, наведемо результати соціологічних опитувань, які проводилися в 2023 і 2024 рр. в Україні. Усі вони засвідчують негативний аспект впливу корупції на життя держави і суспільства та негативне ставлення останнього до безуспішного (популістського) ходу боротьби державних насамперед органів влади із цим згубним явищем.

Так, зокрема, зростання рівня корупції в Україні в 2023 р. помітили аж 61,2% опитаних. Дослідження «Корупція в Україні 2023: розуміння, сприйняття, поширеність» було презентоване в Національному агентстві з питань запобігання корупції. Ці показники у понад два рази більші, ніж були у 2022 р. Причому це вже п'яте національне опитування населення для комплексної оцінки корупційної ситуації в Україні з 2017 р. (також проводилося в 2020, 2021, 2022 рр.) [26]. Насправді для українців тема корупції останніми роками перебуває в розряді «топ», у тому числі через тенденційні заяви влади про спроби подолання цього явища.

У листопаді 2023 р. за результатами іншого соціологічного дослідження (Transparency International Ukraine) абсолютна більшість громадян вважала найбільш загрозливими для України наявність трьох проблем — війна (96%), корупція (88%) та руйнування інфраструктури й житла (82%). Дані говорять про те, що майже кожна з цих проблем турбує українців на 5–10% більше, ніж раніше [16].

Подібна тенденція громадської думки збереглася й надалі. На думку більшості українців, найбільшою загрозою для розвитку України є корупція в державних органах влади. Про це свідчать результати опитування соціологічної групи «Рейтинг» від імені Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту, яке провели впродовж 17–21 лютого 2024 р. Зокрема, корупцію як загрозливе для держави явище назвали 51% опитаних громадян. І це більше, ніж така загроза, як воєнна агресія Росії, — 46%. Економічна криза та її наслідки посіли третє місце серед цих негативних явищ. Доречно згадати, що на п'ятому місці за результатами опитування — безвідповідальність влади (4%), що породжує думки про усталені ключові загрози для безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни з боку популізму і корупції [13].

Поруч із цим співзвучними в негативних тенденціях є думки українців із приводу діяльності українського парламенту, активність якого за результатами дослідження цілком схвалюють лише 3% опитаних громадян (скоріше схвалюють 16%, а ще 5% — не визначилися). При цьому загальна кількість тих, хто не схвалює діяльність Верховної Ради України, сягнула 77%. Водночас діяльність Президента України Володимира Зеленського станом на лютий 2024 р. схвалювали 63% (цілком — 22% і частково — 41%). А 15% респондентів зовсім не схвалюють її (у квітні 2022 р. таких було лише 2%), ще 18% — скоріше не схвалюють (у квітні 2022 р. 3%) [13].

Дані цього дослідження підтверджують тезу, що в умовах війни корупція як явище в українській владі не зникло, а навпаки — пристосувалося до нових реалій. Причому українці вважають корупцію найбільшою проблемою і після завершення війни. Соціологічне опитування КМІС для Консультативної місії ЄС з 30 вересня до 13 жовтня 2023 р. вказує на особливу стурбованість громадян зростанням корупції в Україні. Більше того, автори дослідження також прийшли до висновку, що «питання власного добробуту менше турбує населення, ніж несправедливість через корупцію» [25]. Так, 54% опитаних вважають, що насамперед боротися з корупцією мають нові антикорупційні органи, створені після 2014 р. Одночасно відповідальними за боротьбу з корупцією українці вважають Президента України (Офіс Президента) — 43%, а також силові структури.

Очевидно, що українське населення в першу чергу очікує ефективних дій (а не популістських запевнень) у напрямі подолання корупції від влади та антикорупційних структур. Хоча рівень довіри до останніх не є високим (довіра 31% при недовірі 44%). Відповідно 33% опитаних вважають, що такі спеціальні органи здатні боротися з корупцією, натомість 56% опитаних вважають їх нездатними до виконання своїх функцій. Попри це, все ж дослідники вважають, що «громадськість очікує активних дій влади на різних рівнях з подолання корупції» з надією на позитивні зміни (59% схильні вірити в те, що «є спроби боротьби з корупцією та є позитивні зміни») [25].

Водночас наголосимо, що ще у 2022 р. питання безпеки, стійкості та виживання країни «були в абсолютному пріоритеті над іншими проблемами, зокрема й корупцією» [18]. Після цього, вочевидь внаслідок введення воєнного стану, ділова активність у контактуванні з державними органами влади зменшилася, а їх контрольно-інспекційні функції послабилися, «або взагалі зупинені на деякий час, що суттєво вплинуло на показники сприйняття та досвіду корупції» [18].

Отже, як бачимо, популізм і корупція тісно пов'язані між собою і залишаються серед ключових системних загроз безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. У геополітичному контексті також слід врахувати, що вже до 2014 р. були створені розгалужені мережі корупційного бізнесу в Україні, центровані на інтереси спецслужб Кремля. Корупційні мережі на сучасний момент стали не тільки важелем політичного та економічного впливу на владу України, вони є важливими економічними агентами в політико-економічній системі України із

значними рахунками капіталів як в українських, так і закордонних банках. Такого роду фірми й корпорації саме через корупційні мережі та схеми забезпечили фінансування промосковських телеканалів, газет, сегментів соціальних мереж, які повинні були інформаційно підготувати населення України до московської окупації. Паралельно спецслужби Кремля за рахунок корупційних мереж у економіці України активізували виникнення стійких корупційних схем і в судовій, і у виконавчій та законодавчій владі. Така дуальність самозахисту корупційних мереж дозволяє і під час війни створювати результативні схеми для «своїх людей». Тобто «тотальну безпеку» для учасників корупційних мереж у промисловості, енергетиці, аграрному та гірничо-добувному секторах, що пов'язані з інтересами політиків і спецслужб Кремля. Одним із наочних прикладів такої антиукраїнської політики корупційних мереж у минулому стала приватизація потужних в Україні підприємств первинної металургії алюмінію, яка зруйнувала можливості розвитку власної військової авіації України [19].

Воєнний час висуває нові складні вимоги до якості та змісту публічного управління як гарантії безпеки, стійкості та виживання України в умовах російсько-української війни. Виникають складні питання та проблеми співвідношення директивних методів жорсткого державного управління та більш гнучких і багатоваріантних методів публічного управління. Адже жорстка система як протилежність гнучкій системі не витримує різких навантажень, у той час як гнучка система за рахунок реконструкції поверхневих зв'язків та залучення глибинних зв'язків здатна перебудуватися, розподілити і погасити силу ударного навантаження. Руйнуванню усіх сфер життєдіяльності держави, викликаних війною, може протистояти тільки складно організована система «держава — країна — суспільство — громадяни». Вона самовідтворюється у взаємодії таких смислових і діяльнісних образів, які в певному ракурсі мають дещо різні частки та комбінації: історичного, ресурсного, діяльнісного, когнітивного й емоційного змісту. Але таке відтворення потребує як суспільної, так і владно-політичної атмосфери справедливості й порядності.

Публічне управління як система та принцип, як процес впливу громадян і територіальних громад, суспільних верств, неурядових організацій та політичних партій суттєво відрізняються в мирний та у воєнний час. Одним із джерел такої трансформації є ті обмеження, що, як правило, у воєнний час накладаються на зібрання, мітинги та інші публічні акції з міркувань вимог доктрини національної безпеки. Але демократичний контроль суспільства над посадовцями всіх рівнів публічної влади треба розумним чином усе ж підтримувати. Без цього неможливо створити атмосферу справедливості та поваги до гідності громадянина. Зокрема й гідності громадянина-військовослужбовця.

Доктрина національної безпеки та система публічного управління повинні взаємодіяти таким чином, щоб створити ефективні механізми управління економікою країни, державно-управлінським апаратом, Збройними силами України, силами правопорядку. Загалом функціонально вирішення проблеми безпеки, стійкості й виживання країни, а та-

кож побудови результативних стратегій «тотальної оборони» залежать від сукупності нормативно-правових, організаційно-управлінських, соціально-групових, матеріально-фінансових, інноваційно-технологічних, інформаційно-смыслових, прогностично-моделюючих факторів без популізму й корупції. Їх узгодження є непростим завданням. Усі вони повинні передбачати та забезпечувати високий рівень відповідальності перед державою і суспільством. Вони повинні також враховувати динаміку розвитку політичного режиму та публічного управління, стан соціально-економічного і національно-культурного буття українського народу.

Розвиток основних компонент державної безпеки повинен активно здійснюватися засобами публічного управління, інституції якого мають виступити важливим з'єднувальним містком між державою, суспільством і громадянами. У вимірі держави забезпечення успішної взаємодії неможливе без ефективно діючих законодавчих та представницьких органів, гнучкої гілки виконавчої влади, активності органів місцевого самоврядування, громадського контролю, а також контролю спеціальних служб захисту безпеки держави. Над системою тотальної оборони потрібен як державний, так і суспільний нагляд. Важливими є не тільки вироблення, вдосконалення законів та планів, але й неухильне дотримання норм відповідних законів, стратегій, планів посадовцями влади і пересічними громадянами. Негайне якісне унормування відповідальності та повноважень усіх суб'єктів публічного й військового управління за сферу національної безпеки, військової, економічної та політичної стійкості України є життєво важливою вимогою часу.

Усе це повинно бути підкріплене якісним підвищенням рівня вмінь та знань представників державної влади як «верховного» військово-політичного керівництва, так і членів Кабінету Міністрів України та всіх посадових осіб публічної влади, депутатів різних рівнів тощо. Особливу увагу слід приділити формуванню умов, в яких підвищення компетенцій членів українського парламенту стане особистою необхідністю кожного депутата й «умовою парламентського існування» партії, яка привела його до Верховної Ради України.

Очевидним є, що результативне, а не суто декларативно-імітаційне та популістське вирішення проблеми стійкості України повинно розпочатися з якісної розробки ідеї, моральної й ідеологічної доктрини, відповідного законодавчого обґрунтування та нормативного забезпечення. Але цей процес не повинен перетворитися на вигідну бездіяльним і неефективним чиновникам формальність. Адже перейменування обласних державних адміністрацій у «обласні військові адміністрації» не створило автоматично нову якість управління обороною країни. Тим більше, коли ними, як правило, керують не професійні військові, а люди, які не мають реального бойового досвіду та морального права на назву «військова адміністрація». Більше того, таке перейменування просто вивело чиновників з-під громадського контролю і тільки формально наблизило регіони України до концепції «загальної оборони». Але тотальна оборона — це набагато більше, ніж формально установа «загальна оборона».

Стійкість та повноцінна організація відповідних рівнів, сегментів та блоків ефективної тотальної оборони в кожному регіоні й у кожній територіальній громаді повинна передбачати: 1) відповідну ідеологію; 2) індивідуальну та суспільну мораль, 3) ресурси (в тому числі фінансові та правові), 4) відповідальність і повноваження. Відповідальність та взаємний контроль особливо має стосуватися таких суб'єктів публічного управління, як органи управління територіальними громадами й регіональні органи публічного управління; Кабінет Міністрів України; Президент України.

Доктрина та практика тотальної оборони України повинна прямо стосуватися законодавчих, виконавчих, судових, військових (у воєнний час) органів влади й усіх верств населення незалежно від віку і статі. Відтак у процесі просвітницько-патріотичного вишколу всіх учасників цієї оборонної системи мають бути задіяні максимально всі державні та недержавні інституції. Її системність повинна стати всезагальною і комплексною. За ефективність системи тотальної оборони повинні нести відповідальність персонально президент, парламент, уряд і керівники територіальних громад. Підготовка громадян до тотальної оборони повинна відбуватися при активній та наполегливій роботі всіх державних інституцій. Ці питання були уже актуальними і в 2020–2022 рр. Але тоді не вистачило управлінської сміливості організувати їх вирішення. А в 2024 р. все це стало ще більш актуальним. Адже ситуація, в якій із початком повномасштабного вторгнення опинилася Україна, — безпрецедентна. Багато сегментів державного управління та органів публічної влади виявилися неготовими до системної оборони і довготривалого опору (корупція, зрадництво, складність зведення фортифікацій тощо).

Досвід ситуативно організованого спротиву громадян України військовому вторгненню РФ у лютому — березні 2022 р. показав, наскільки стратегічно важливою є системність і планомірність оборонних дій. Дієвість доктрини «Тотальна оборона України» є сьогодні унікальною можливістю якісного посилення стійкості держави. Ця доктрина повинна забезпечити послідовність етапів формування стійких до кризових викликів і стресових ситуацій акторів оборони: 1) окремого громадянина; 2) кожного посадовця публічної влади; 3) суспільства як самоорганізованого цілого. Зрештою, доктрина повинна забезпечити зародження та функціонування ефективної, навіть у кризових умовах, публічної влади й державного управління, а також знищити загрози корупційних злодіянь.

Єдність держави та суспільства у питаннях безпеки, стійкості та виживання в умовах російсько-української війни повинна стати ідеологією життєстійкості України. Вона повинна, зокрема, виражатися і в контролі суспільства над владою з метою мінімізації тенденцій популізму й корупції, і в супроводі органами публічного управління процесів підготовки громадян до надзвичайних ситуацій, конфліктів і війни. Системна підготовка повинна бути організована в родинних, навчальних закладах, в державних та недержавних закладах. Системність базової підготовки у сфері безпеки, стійкості й тотального опору повинна стати життєво необхідною потребою для кожного сучасного громадянина України. Тільки так змо-

жемо успішно протистояти агресії Кремля. Вважаємо, що не політика «інформаційного популізму», а демократія відповідної якості, ефективне публічне управління, подолання масштабних обрисів корупції та «політики швидких легких рішень» можуть стати системною конкурентною перевагою України над РФ. Для готовності до досягнення спільних цілей забезпечення стійкості в системі «держава — країна — суспільство — громадяни» необхідна синергія дій органів державної влади та суспільства. Потрібна ідеологія відповідальності за стійкість країни та виживання держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадрак В. Нова воєнна доктрина. Яку стратегію оборони реалізовуватиме Україна. 2021. 29 березня. URL: https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.htm
2. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 323-327.
3. Бурдюг М. Популізм як виклик демократичним процесам у Європейському Союзі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. 1 (57). С. 49-57. URL: <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/280788/274951>
4. Віталій Кличко звернувся до киян, яким не байдуже майбутнє країни: Вступайте до територіальної оборони, щоб захистити свої родини та своє місто. *Офіційний портал Києва*. 2022. 15 лютого. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_zvernuvsya_do_kiyan_yakim_ne_bayduzhe_maybutnye_krani_vstupayte_do_teritorialno_oboroni_schob_zakhistiti_svo_rodini_ta_s_voye_misto/.
5. Забродський М. Про славнозвісне державне оборонне замовлення — ДОО-2020. Частина третя. *Тверезий погляд*. URL: <https://tverezo.info/post/129606>.
6. Зварич С. Технології зриву державного оборонного замовлення. *Дзеркало тижня*. 2022. 25 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/tehnolohiji-zrivu-derzhavnoho-oboronnoho-zamovlennja-.html>.
7. Льницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Число 5. С. 43–55. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_5_6.
8. Льченко Л. Рахункова палата підтвердила розкрадання на харчах в Міноборони часів Резнікова — ЗМІ. *Економічна правда*. 2023. 31 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/>.
9. Канєвський Г. Ахілесова п'ята Зекоманди. Чи буде виконане оборонне замовлення-2021? *Українська правда*. 2021. 26 вересня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/09/26/7308333/>
10. Канєвський Г. Криза оборонних закупівель як відповідь, чому країна не в НАТО. *НАКО*. 2021. 16 березня. URL: <https://nako.org.ua/news/kryza-oboronnix-zakupivel-yak-vidpovid-comu-krayina-ne-v-nato>, <https://tverezo.info/post/129606>
11. Керпань А. Міноборони закупило «камуфляжні» куртки, які по дорозі з Туреччини перетворилися на «зимові повітрязахисні», а їхня ціна зросла май-

- же у три рази за штуку. *Свідомі*. URL: <https://svidomi.in.ua/page/minoborony-zakupylo-kamufliazhni-kurtkyiaki-po-dorozi-z-turechchyny-peretvorylysia-nazyrovipovitrozakhysni-a-ikhnia-tsina-zrosla-maizhe-u-try-razy-za-shtuku>.
12. Когутич Т. Люди, завдяки яким вистояла Сумщина. 2023. 21 лютого. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3673005-ludi-zavdaki-akim-vistoalal-sumsina.html>
 13. Крайня В. Українці вважають корупцію більшою загрозою для країни, ніж російську агресію, — соціопитування. *Детектор медіа*. 2024. 4 квітня. URL: <https://detector.media/infospace/article/225070/2024-04-04-ukraintsi-vvazhayut-koruptsiyu-bilshoyu-zagrozoju-dlya-krainy-nizh-rosiysku-agresiyu-sotsopytuvannya/>
 14. Макрон Емманюель — Президент Франції. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/file/person/3773_makron_emmanuuel.html
 15. Назаров М. С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Політикус*. 2020. Вип. 2. С. 64-69.
 16. Неділько К. Війна і корупція: соціологи визначили головні проблеми українців. *Інтент*. 2023. 7 грудня. URL: <https://intent.press/news/society/2023/vijna-i-korupciya-sociologi-viznachili-golovni-problemi-ukrayinciv/>
 17. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2022. № 5.
 18. Показники сприйняття і досвіду корупції дещо покращилися у порівнянні з довоєнним рівнем: НАЗК презентувало дослідження за 2023 рік. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. 2024. 21 березня. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novynu/pokaznyku-spryunyattya-i-dosvidu-koruptsii-descho-pokra-schylysya-uporivnyanni-z-dovoennym-rivnem-nazk-prezentovalo-doslidzhennya-za-2023-rik/>
 19. Пригунова А., Тубольцев Л., Нарівський А., & Сокол Л. Алюмінієва промисловість України: від занепаду до потенційного зростання. *Метал та лиття України*. 2022. 30(3). С. 8-20.
 20. Про основи національного спротиву: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 41, ст. 339. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
 21. Про Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона»: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
 22. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-viyni-vid-kompleksu-menshova-rtosti-do-natsii-peremozhtsiv>
 23. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с. URL: https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.pdf
 24. Рівень стійкості та згуртованості громадян України (за результатами соціологічних досліджень). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh>.
 25. Собенко Н. Українці вважають корупцію найбільшою проблемою після війни — опитування. *Суспільне. Новини*. 2023. 1 листопада. URL: <https://susplne>.

- media/607517-ukrainci-vvazaut-korupciu-najbilsou-problemou-pisla-vijni-opituvanna/
26. Стрешкулич А. Понад 60% українців відзначають зростання рівня корупції у 2023 р. — дослідження. *Українська правда*. 2024. 21 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/21/7447527/>
 27. Територіальна оборона Чернігова. Що пропонує міський голова? *Телеканал «Новий Чернігів»*. 2022. 22 лютого. URL: <https://newch.tv/terytorialna-oborona-chernihova-shcho-proponuie-miskyu-holova-60016/>
 28. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html>
 29. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15>
 30. Черноус В. Я. Проблеми подолання біцефалізму виконавчої влади в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. № 10. С. 94-104. URL: http://www.pjv.puoua.od.ua/v1_2011/10.pdf
 31. Як Маріуполь зустрічає загрозу повномасштабної війни. *Київський діалог*. 2022. 16 лютого. URL: <https://www.kyiv-dialogue.org/uk/novini/newsreader/jak-zustrichaje-mariupol-zagrozu-povnomasshtabnoji-vijni.html>
 32. Alshamy Y., Coyne C. J., Goodman N. P. & Wood G. (2024). Polycentric defense, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience against invasion. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 39(1), 36-58. URL: <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/9686BwJ4/>
 33. Bazhunaishvili L., & Gorgiladze I. (2022). The Russian war against Ukraine and remake of European security architecture: dynamics and prospects. *European Journal of Transformation Studies*, 10(2), 235-258. URL: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/8225>.
 34. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service*. 79, P. 105–108.
 35. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future. *George Mason University Magazine*. P. 1–4.
 36. Kozub M., & Mitreǵa A. (2023). Change In The Security Architecture In Europe As A Result Of The War In Ukraine. *Maritime Security Yearbook*, 17, 283-302. URL: <https://maritimesecurity.com.pl/resources/html/article/details?id=616405&language=en>
 37. Kudlenko A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 513-529. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2023.2258620>.
 38. Maru Y. (2010). Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. *Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04*, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37.
 39. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., & Piddubnyi I. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gove.12827>.
 40. Shcherbak S. (2023). Studying Populism: A Theoretical Framework and the Case of Ukraine. *Ideology and Politics Journal*. Vol. 1 (23). URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2023/05/1.4.-Shcherbak-final.pdf>.

REFERENCES

1. Badrak V. (2021). Nova voienna doktryna. Yaku stratehiiu oborony realizovuvatyme Ukraina [New military doctrine. What defense strategy will Ukraine implement]. Retrived from https://lb.ua/news/2021/03/29/480990_nova_voienna_doktrina_yaku_strategiyu.html [in Ukrainian].
2. Bondarenko O. S. Koruptsiyni proyavy v oboronnomu sektori v umovakh voyennoho stanu ta pislyavoyennyi period: kharakterystyka ta zakhody nivelyuvannya [Corruption manifestations in the defense sector in the conditions of martial law and the post-war period: characteristics and leveling measures]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence* 2023. № 3. S. 323-327 [in Ukrainian].
3. Burdiug M. (2023). Populizmiak vykyk demokratychnym protsesam u Jevropeiskomu Soiuzi [Populism as a challenge to democratic processes in the European Union]. *Visnyk NTUU KPI. Politologiya. Sotsiologiya. Pravo*. 1 (57). P. 49-57. Retrived from <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/280788/274951> [in Ukrainian].
4. Vitalij Klychko zvernuvsia do kyian, yakym ne baiduzhe maibutnie krainy: Vstupajte do terytorialnoi oborony, shchob zakhystyty svoi rodyny ta svoje misto [Vitaliy Klitschko appealed to the people of Kyiv who care about the country's future: Join territorial defense to protect your families and your city] *Ofitsijnyj portal Kyieva – Official portal of Kyiv*. 2022. 15 liutoho. Retrived from https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_zvernuvsya_do_kiyan_yakim_ne_bayduzhe_maybutnye_krani_vstupayte_do_teritorialno_oboroni_schob_zakhystiti_svo_rodini_ta_svoje_misto/ [in Ukrainian].
5. Zabrodskij M. Pro slavnozvisne Derzhavne oboronne zamovlennia [About the famous State Defense Order] – DOZ-2020. Chastyna tretia. *Tverezyj pohliad*. Retrived from <https://tverezo.info/post/129606> [in Ukrainian].
6. Zvarych S. (2022). Teknologii zryvu derzhavnogo oboronnoho zamovlennia [Disruption technologies of the state defense order]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrived from https://zn.ua/ukr/internal/tekhnologiji-zryvu-derzhavnogo-oboronnoho-zamovlennja-h_tml [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi V., Starka V., Haliv M. (2022). Rosijska propahanda iak element pidhotovky do zbrojnoi ahresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 5. P. 43–55. Retrived from http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_5_6 [in Ukrainian].
8. Ilchenko L. (2023). Rakhunkova palata pidtverdyla rozkradannia na kharchakh v Minoborony chasiv Reznikova – ZMI [The Accounting Chamber confirmed the embezzlement of food in the Ministry of Defense during Reznikov's time – mass media]. *Ekonomichna pravda*. Retrived from <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/> [in Ukrainian].
9. Kanievskij H. (2021). Akhilesova piata Zekomandy. Chy bude vykonane oboronne zamovlennia-2021? [Zecomanda's Achilles heel. Will the 2021 defense order be fulfilled?] *Ukrainska pravda*. Retrived from <https://www.ppravda.com.ua/articles/2021/09/26/7308333/> [in Ukrainian].
10. Kanievskij H. (2021). Kryza oboronnykh zakupivel yak vidpovid, chomu kraina ne v NATO [Defense procurement crisis as an answer to why the country is not in NATO].

- NAKO. Retrived from <https://nako.org.ua/news/kriza-oboronnix-zakupivel-yak-vidpovid-comu-krayina-ne-v-nato>, <https://tverezo.info/post/129606> [in Ukrainian].
11. Kerpan A. Minoborony zakupylo «kamufliazhni» kurtky, yaki po dorozhi z Turechchyny peretvorylysia na «zymovi povitrozakhysni», a ikhnia tsina zrosla majzhe u try razy za shtuku [The Ministry of Defense bought «camouflage» jackets, which turned into «winter windbreakers» on the way from Turkey, and their price increased almost three times per piece] *Svidomi*. Retrived from <https://svidomi.in.ua/page/minoborony-zakupylo-kamufliazhni-kurtkyiaki-po-dorozhi-z-turechchyny-peretvorylysia-na-zymovipovitrozakhysni-a-ikhnia-tsina-zrosla-maizhe-u-try-razy-za-shtuku> [in Ukrainian].
 12. Kohutych T. (2 0 2 3) . Liudy, zavdiaky yakym vystoiala Sumshchyna [People thanks to whom Sumy region survived]. *Ukrinform*. Retrived from https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3673005-ludi-zavdaki-akim-vistoiala-sumsin_a.html [in Ukrainian].
 13. Krainia V. (2024). Ukraintsi vvazhaiut koruptsiuu bilshoiu zahrozoiu dlia krainy, nizh rosijsku ahresiiu, — sotsopytuvannia [Ukrainians consider corruption to be a greater threat to the country than Russian aggression, according to a poll]. *Detektor media*. Retrived from <https://detector.media/infospace/article/225070/2024-04-04-ukraintsi-vvazhayut-korup-tsiyu-bilshoyu-zagrozoyu-dlya-krainy-nizh-rosiysku-agresiyu-sotsopytuvannya/> [in Ukrainian].
 14. Makron Emmanuel — Prezydent Frantsii [Macron Emmanuel — President of France]. *LB.ua*. Retrived from https://lb.ua/file/person/3773_makron_emmanyuel.html [in Ukrainian].
 15. Nazarov M. S. Natsionalna stijkist Ukrainy: vid kontseptualnykh zasad do praktychnoi realizatsii [National sustainability of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation]. *Politikus*. 2020. V. 2. p. 64-69 [in Ukrainian].
 16. Nedilko K. (2023). Vijna i koruptsiia: sotsiolozy vyznachyly holovni problem ukraintsiiv [War and corruption: sociologists identified the main problems of Ukrainians]. *Intent*. Retrived from <https://intent.press/news/society/2023/vijna-i-korupciya-sociologi-viznachili-golovni-problemi-ukrayinciv/> [in Ukrainian].
 17. Pyrozhkov S. I. (2022). Natsionalna stijkist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz [National resilience of Ukraine: a strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 5 [in Ukrainian].
 18. Pokaznyky spryiniattia i dosvidu koruptsii deshcho pokrashchyllysia u porivnianni z dovojenym rivnem: NAZK prezentovalo doslidzhennia za 2023 rik [Indicators of perception and experience of corruption have slightly improved compared to the pre-war level: NAZK presented a study for 2023]. *NAZK*. 2024. 21.03. Retrived from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/pokaznyky-spryynyattya-i-dosvidu-koruptsiidescho-pokraschyllysia-u-porivnyanni-z-dovoennym-rivnem-nazk-prezentovalo-doslidzhennya-za-2023-rik/> [in Ukrainian].
 19. Pryhunova A., Tuboltsev L., Narivskiy A., & Sokol L. (2022). Aliuminiieva promyslovishtva Ukrainy: vid zanepadu do potentsijnoho zrostantia [Aluminum industry of Ukraine: from decline to potential growth]. *Metal ta lyttia Ukrainy — Metal and Casting of Ukraine*. 30(3). P. 8-20 [in Ukrainian].
 20. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Urainy [On the foundations of national resistance: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady — Verkhovna Rada information*.

2021. № 41, ст. 339. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
21. Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky *Ukrainy* «Voienna bezpeka — vseokhopliuiucha oborona» [About the Military Security Strategy of Ukraine «Military Security — Comprehensive Defense»]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznia 2021. № 121/2021. Retrived from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> [in Ukrainian].
 22. Reznik O. Kolektyvna identychnist za umov vijny: vid kompleksu menshovartosti do natsii peremozhtsiv [Collective identity under conditions of war: from an inferiority complex to a nation of winners]. *Fond «Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva»*. Retrived from <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identychnist-za-umov-viyini-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhtsiv> [in Ukrainian].
 23. Reznikova O. O. (2022). Natsionalna stijkist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha: monohrafia [National stability in the conditions of a changing security environment: a monograph]. Kyiv: NISD. Retrived from https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2022-04/Reznikova_Resilience_UKR.Pdf [in Ukrainian].
 24. Riven stijkosti ta zhurtovanosti hromadian Ukrainy (za rezultatamy sotsiolohichnykh doslidzhen) [The level of stability and cohesion of citizens of Ukraine (according to the results of sociological research)]. NISD. Retrived from <https://niss.gov.ua/news/statti/riven-stiykosti-ta-zhurtovanosti-hromadyan-ukrayiny-za-rezultatamy-sotsiolohichnykh> [in Ukrainian].
 25. Sobenko N. (2023). Ukraintsi vvazhaiut koruptsiuu naibilshoiu problemoiu pislia vijny — opytuvannia [Ukrainians consider corruption to be the biggest problem after the war — survey]. *Suspilne. Novyny*. Retrived from <https://suspilne.media/607517-ukraintsi-vvazaut-korupciuu-naibilshou-problemou-pisla-vijni-opytuvanna/> [in Ukrainian].
 26. Strashkulych A. (2024). Ponad 60% ukraintsi vidznachaiut zrostaannia rivnia koruptsii u 2023 r. — doslidzhennia [More than 60% of Ukrainians note an increase in the level of corruption in 2023 — study]. *Ukrainska pravda*. Retrived from <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/21/7447527/> [in Ukrainian].
 27. Terytorialna oborona Chernihova. Shcho proponuie miskyj holova? [Territorial defense of Chernihov. What does the mayor propose?]. *Telekanal «NovyjChernihiv»*. 2022. 22 liutoho. Retrived from <https://newch.tv/terytorialna-oborona-chernihova-shcho-proponuie-miskyj-holova-60-016/> [in Ukrainian].
 28. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stijkosti» [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 «On the implementation of the national stability system»]. *Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy*. Retrived from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html> [in Ukrainian].
 29. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine»]. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> [in Ukrainian].

30. Chornous V. Ya. (2011). Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine [Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine]. *Prycarpathian Legal Gazette*. № 10. P. 94–104. Retrived from http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/10.pdf [in Ukrainian].
31. Yak Mariupol zustrichaie zahrozu povnomasshtabnoi vijny [Problems of overcoming the bicephalism of the executive power in Ukraine]. *Kyivskiy dialoh*. 2022. 16 liutoho. Retrived from <https://www.kyiv-dialogue.org/uk/novini/newsreader/jak-zustrichaje-mariupol-zagrozu-povnomasshtabnoji-vijni.html> [in Ukrainian].
32. Alshamy Y., Coyne C. J., Goodman N. P. & Wood G. (2024). Polycentric defense, Ukraine style: explaining Ukrainian resilience against invasion. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 39 (1), 36-58. Retrived from <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/9686BwJ4/> [in English].
33. Bazhunaishvili L., & Gorgiladze I. (2022). The Russian war against Ukraine and remake of European security architecture: dynamics and prospects. *European Journal of Transformation Studies*, 10 (2), 235-258. Retrived from <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/journal-transformation/article/view/8225> [in English].
34. Ganor M., Ben-Lavy Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service*. 79, P. 105–108 [in English].
35. Jackson S., Ferris T.L.J. (2012). Infrastructure resilience: past, present, and future. *George Mason University Magazine*. P. 1–4 [in English].
36. Kozub M., & Mitrega A. (2023). Change In The Security Architecture In Europe As A Result Of The War In Ukraine. *Maritime Security Yearbook*, 17, 283-302. Retrived from <https://maritimesecurity.com.pl/resources/html/article/details?id=616405&language=en> [in English].
37. Kudlenko A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia’s full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 513-529. Retrived from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13523260.2023.2258620> [in English].
38. Maru Y. (2010). Resilient regions: clarity of concepts and challenges to systemic measurement. *Socio-economics and the Environment in Discussion (SEED) Working Paper Series 2010-04*, CSIRO Sustainable Ecosystems, P. 1–37 [in English].
39. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A., Savisko M., Hatsko V., Tytiuk S., & Piddubnyi I. (2023). Explaining Ukraine’s resilience to Russia’s invasion: The role of local governance. *Governance*. Retrived from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gove.12827> [in English].
40. Shcherbak S. (2023). Studying Populism: A Theoretical Framework and the Case of Ukraine. *Ideology and Politics Journal*. Vol. 1 (23). Retrived from <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2023/05/1.4.-Shcherbak-final.pdf> [in English].